

23. Chumachenko V. [Review of] Taras Hunczak and Dmytro Shtohryn (editors), *Ukraine: The challenges of World War II*, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford: University Press of America, Inc., 2003, 430 p. // *The Ukrainian Quarterly*. – 2004. – Vol. 50, no. 3–4. – P. 331–332.
24. Romerstein H. Divide and conquer: The KGB disinformation campaign against Ukrainians and Jews // *The Ukrainian Quarterly*. – 2002. – Vol. 48, no. 4. – P. 349–360.
25. Marples D. Stepan Bandera: The resurrection of a Ukrainian national hero // *Europe-Asia Studies*. – 2006. – Vol. 58, no. 4. – P. 555–566.
26. Marples D. The kulak in Post-War USSR: The West Ukrainian example // *Soviet Studies*. – 1984. – Vol. 36, no. 4. – P. 560–570.
27. Marples D. *Stalinism in Ukraine in the 1940s*. – New York: St. Martin's Press, 1992. – 228 p.

Лаас Н.А. ПРИРОДА ДЕВИАЦИЙ И НОНКОНФОРМИЗМА В СОВЕТСКОМ СОЦИУМЕ: ТЕНДЕНЦИИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX в.

В статье дана характеристика общих тенденций американской и канадской историографии относительно изучения проблемы девиантных проявлений и нонконформизма в советском социуме периода позднего сталинизма. Основное внимание уделяется разным типологическим подходам к девиациям, их определению и механизмам функционирования в обществе.

Ключевые слова: девиация, советский социум, западная историография.

Laas N.O. NATURE OF DEVIATIONS AND NONCONFORMITY IN SOVIET SOCIETY: TRENDS OF ENGLISH-SPEAKING HISTORIOGRAPHY IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY.

In the article the general tendencies of American and Canadian historiography on studying the deviant activity and nonconformity in the late Stalinist society are characterized. The main attention is given to the different typological approaches to deviations, definitions of these acts and the device of functioning in the society.

Keywords: deviation, Soviet society, Western historiography.

УДК, 930.2

О.І. Бонь

ОСОБЛИВОСТІ АРХІВНОЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДІЯЧІВ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1920-1930 рр.

У статті характеризуються документальні матеріали архівосховищ Києва, що дають можливість дослідити життя і діяльність українських вчених-гуманітаріїв 1920 – 1930-х рр. Показано поділ цих джерел на групи.

Ключові слова: гуманітарні науки, джерельна база, архівні фонди, інтелігенція, наукові установи.

Українська культура, зокрема гуманітарні науки, у 1920-1930-ті рр. розвивалась у складних і суперечливих умовах. Процеси українізації, ініційовані владою, мали ціллі вкорінення більшовицької ідеології та направлення розвитку української гуманітарних наук у потрібне русло. Цьому мало сприяти формування нових організаційних наукових структур. Окремо йшов також інший процес. Українська національна революція та змагання за збереження української державності збурили в українському суспільстві потужні процеси культурного відродження, яке почалося ще у XIX ст. Ось чому науковці ставили перед собою цілі розбудови наукових, мистецьких та інших структур. Водночас згаданий процес вступив у суперечність з політикою держави на ідеологічну уніфікацію та встановлення абсолютного контролю гуманітарних наук. Все це у кінцевому підсумку привело не тільки до загибелі багатьох вчених, цілих наукових шкіл, а і перетворення гуманітарної науки на інструмент ідеологізації суспільства на довгі десятиліття.

Так постала значна наукова проблема – відносини влади і науки в усіх їх проявах, яка є на вістрі уваги і переосмислення українських, і не тільки, істориків вже понад двадцять останніх років. Дослідження «радянської» української гуманітарної науки в 20-30-х рр. XX ст.

.....
є важливим науковим завданням, що має і практичну мету, – очищення сучасної української науки від застарілих ідеологічних нашарувань.

Завданням цього дослідження є визначення особливостей використання джерельної бази архівосховищ Києва для висвітлення біографій діячів української гуманітарної науки, зокрема істориків, музейників, пам'яткоохоронців та мистецтвознавців двох найбільших наукових центрів України 1920-1930-х рр. – Києва та Харкова.

Ці питання знайшли відображення у численній науковій літературі. Зокрема у дисертаційних дослідженнях з історії української інтелігенції та про формування й функціонування репресивної політики більшовицького режиму [1-5]. Здійснювалось українськими істориками і дослідження процесів виникнення та становлення наукових установ радянської України [6-7]. Деякі з цих робіт самі стали документальним джерелом для вивчення розвитку науки, зокрема ВУАН [8].

Виразно можна окреслити дві групи архівних джерел, які висвітлюють діяльність представників української гуманітарної науки в 1920-1930-х рр.:

Архівні фонди, що показують діяльність тогочасних установ та організацій. У середині цієї групи можна виділити такі підгрупи: а) архівні фонди партійних органів, які здійснювали зовнішній ідеологічний і політичний вплив на науку (саме з партійних органів, на нашу думку, необхідно починати, оскільки діяльність держави була детермінована завданнями, які ставила партія); б) документальні масиви радянських державних органів, на яких лежало організаційне керівництво науковими установами; в) документи архівів каральних органів радянської України; г) архіви наукових установ 1920-1930-х рр.;

Архівні фонди особового походження.

Зупинимось на першій групі архівних джерел. Перша підгрупа представлена значною мірою документальними масивами Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Найпотужнішим є фонд Центрального комітету Комуністичної партії України та Центральної контрольної комісії (ЦК – ЦКК) (ф. 1). Він показує, як зростає протягом 1920 – 1930-х рр. намагання керівництва правлячої партії визначати спрямування розвитку гуманітарних наук у радянській Україні. У цьому фонді відклались матеріали, що відображають настрої наукової інтелігенції, прагнення партійних органів у центрі і на місцях (зокрема політкомісарів та партосередків наукових установ і вищих навчальних закладів) взяти під контроль діяльність науковців. Це відображають протоколи, доповідні записки, звіти та інші документи.

Друга підгрупа документальних джерел – матеріали радянських державних органів, є дуже потужною і достатньо різноманітною. Найзначніша їх частина зосереджена в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). Це і постанови та декрети уряду, що стосуються основних напрямів розвитку науки, науково-дослідних інституцій, окремих науковців. Найбільш важливим із фондів цього архіву є фонд 166 – Народного комісаріату освіти. У ньому містяться цікаві документи головного державного органу управління наукою того часу – Укрголовнауки. Це не тільки протоколи засідань колегії, а й відомості, що надходили до неї від наукових установ і містять звіти (зокрема, науково-дослідних кафедр, інститутів), листування, доповідні записки, статистичні данні, матеріали науковців особового походження (автобіографії, особові картки тощо). Зокрема є матеріали про діяльність науково-дослідної кафедри мистецтвознавства у Києві та її секції у Харкові у 1920-1930-х рр. [9-10]. Матеріальне становище науковців відбито у матеріалах фонду 331 ЦДАВОУ – Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УСРР.

Особливу цінність для біографічних досліджень науковців-гуманітаріїв становить наступна підгрупа – матеріали радянських спецслужб. Зокрема кримінальні справи, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Це не тільки матеріали про діяльність вчених 1920-1930-х рр.: М. Грушевського, В. Дубровського, П. Смолічева, М. Рудинського, Є. Рихліла, с. Таранушенка та багатьох інших, а і документи, що проливають світло на заходи ДПУ та НКВС по «нейтралізації» українських учених, фабрикації міфічних «справ» українських націоналістів і контрреволюціонерів.

До цієї групи архівних матеріалів можна віднести і колекцію позасудових справ реабілітованих, що міститься у ЦДАГО України (ф. 263). Ці справи-формуляри, передані з архівосховищ колишніх спецслужб, містять виключно важливу інформацію про форми і механізми репресій проти науковців.

Назвемо кілька найбільш характерних, на нашу думку, справ, що стосуються репресій проти представників гуманітарних наук. Зокрема справа відомого мистецтвознавця, музейника та пам'яткоохоронця Федора Ернста [11]. Як і у більшості справ ф. 263, зізнання у «контрреволюційній діяльності» містяться не на самому початку справи – на вибивання «зізнань» ішов певний час. У справі Ф.Л. Ернста – це сторінки 13-20, на яких він «визнав», що у Києві керівниками контрреволюційної діяльності серед вчених-гуманітаріїв були представники старшого покоління науковців: академіки А.Ю.Кримський, О.П.Новицький та інші. Саме вони «втягнули» в цю діяльність М.Новицьку, Є.Спаську, Н.Коцюбинську та інших молодих науковців. Свідчення вченого розтягнуті в часі (листопад 1933 – лютий 1934 рр.), це показує, що спецслужбам було не достатньо цих «зізнань». Важливо відзначити, що Федір Ернст називав імена науковців, переважна більшість яких вже була за ґратами ДПУ.

Не менш цікавою є і справа відомого археолога, мистецтвознавця і пам'яткоохоронця Миколи Омеляновича Макаренка [12]. Також прикметною є архівно-слідча справа однієї з важливих фігур у науковому середовищі Києва середини 1920-х – середини 1930-х рр., директора Всеукраїнського музейного містечка Петра Петровича Курінного [13]. Розглянемо структуру справи, оскільки вважаємо її достатньо характерною. Починається справа постановою про початок слідства від 26 лютого 1933 р. (сам арешт відбувся у ніч з 24 на 25 лютого). Далі – ордер на арешт і обшук та анкета обвинувачуваного. Також є заява до слідчого обласного відділу ДПУ та колеги ДПУ УСРР із «каяттям». Вже наступного після арешту дня П.П.Курінний визнав свою «контрреволюційність» та назвав членів «найреакційнішого гуртка київської української громади»: Д.Щербаківського, М.Макаренка, Ф.Ернста, Є.Козловську, О.Новицького та інших. Далі у «зізнаннях» П. Курінного названі фактично всі помітні постаті української історичної науки, музейництва і мистецтвознавства Києва і Харкова – окрім названих вище – М.Василенко, Д.Гордєєв, М.Грушевський, В.Дубровський, с. Єфремов, В.Зуммер, М.Рудинський, Д.Щербаківський (на той момент – покійний) та інші. Але найбільш розлогі «викриття» контрреволюційної організації у середовищі київських і харківських учених містяться у протоколах допитів за 8-11 березня 1933 р. (на 30 сторінках). Тим більш несподіваним є кінець справи – постанова від 11 травня 1933 р. про те, що міра запобіжного заходу змінена на підписку про не виїзд, і постанова від 16 липня 1934 р. про те, що каральним органам не вдалося зібрати достатніх даних (!) для передачі справи до суду, у зв'язку з чим переслідування П.Курінного було припинено і він був відпущений. Таке несподіване закінчення справи пояснювалось лише одним – учений був змушений піти на співпрацю з ДПУ. Як були використані «свідчення» Петра Курінного, можна прослідкувати, зокрема, за справою антрополога, учня Федора Вовка Анатолія Носова [14], заарештованого 3 лютого 1933 р. У його справі є витяги з протоколу допиту П. Курінного від 13 березня.

Значний інтерес у визначенні форм і методів фабрикації справ «українських контрреволюціонерів» становлять також справи Ф.А. Козубовського [15], Є.Ю. Спаської [16], Є.Я. Рудинської [17] та інших науковців.

Наступна підгрупа – архівні матеріали наукових установ 1920-1930-х рр., які знаходяться у багатьох архівосховищах. У згаданому вище ЦДАВО України міститься велика кількість офіційних матеріалів наукових установ, перш за все УАН – ВУАН та її структурних одиниць. Також багатий матеріал про діяльність наукових установ містить Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. Вернадського НАН України (ІР НБУВ), зокрема фонд Х – фонд ВУАН. Цей великий масив документів має, на відміну від матеріалів ЦДАВО України (офіційних звітів, доповідних записок і паперів офіційного листування), велику кількість допоміжних матеріалів, рукописів учених тощо.

У Науковому архіві Інституту археології НАН України відклався архів Всеукраїнського археологічного комітету. Він дозволяє детально проаналізувати діяльність українських науковців по збереженню і дослідженню пам'яток.

У Наукових архівних фондах рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України містяться матеріали, що розкривають діяльність науковців Етнографічної комісії ВУАН (ф. 1) та Кабінету антропології та етнографії ім. Х. Вовка (ф. 43). фонд Ф.Л.Ернста (Ф. 13-5) дає можливість дослідити діяльність музейників та мистецтвознавців Києва.

Другу велику групу архівних джерел становлять матеріали архівів особового походження. Вони зосереджені у великій кількості архівів. Особливою рисою цієї групи є наявність біографічних документів, особистого та службового листування, рукописів наукових

.....
 праць учених. Зокрема у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДАК України) міститься фонд 1 235 – родини Грушевських. Матеріали фонду дозволяють дослідити наукову діяльність визначних представників родини Грушевських, прослідкувати події в науковому середовищі радянської України в 1920-1930-х рр. У Науковому архіві Інституту археології НАН України також є особові фонди. Так, фонд 3 – Сергія Свиридовича Гамченка – містить карти археологічних пам'яток, роботи з краєзнавства, звіти про розкопки, цікаве листування тощо. Так само багатими є фонди М.Я.Рудинського, Д.М.Щербаківського, П.І.Смолічева та інших науковців.

Багатим на особові фонди є Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ). Це фонд 1 (літературознавця М.М. Новицького), фонд 13 (матеріали українського некрополю – некрологи Д.М. Щербаківського), фонд 28 (літературознавця і поета М.К. Зерова), фонд 50 – мистецтвознавця С.А. Таранушенка, фонд 208 – (мистецтвознавця Д.П. Гордєєва), фонд 1146 – мистецтвознавця М.О. Новицької та багато інших.

Та найпотужнішими є особові фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Особливістю цього архівосховища є те, що до нього потрапляли матеріали, які становили творчу лабораторію вчених – чернетки праць, науково-допоміжні матеріали, листи тощо. Виключну цінність становлять біографічні матеріали: автобіографії, посвідчення, довідки про відрядження, запрошення тощо. Зокрема, в колекції фонду 1 міститься архів листування академіка Д.І.Багалія [18-20]. У фонді 278 (С.Таранушенка) відклялись звіти, листи, автобіографії тощо. Надзвичайно багатим на наукові матеріали та епістолярії є фонд академіка ВУАН О. Новицького (ф. 279).

Таким чином, можна зробити висновок, що архівосховища Києва містять багату та різноманітну джерельну базу, яка дозволяє належним чином дослідити не тільки процеси у розвитку гуманітарних наук у радянській Україні 1920-1930-х рр., а і значною мірою реконструювати біографії науковців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинський Д.В. Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст.: Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. у-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 20 с.
2. Висовень О.І. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): Історіографія. Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України, Інститут історії України. – К., 2004. – 20 с.
3. Ващенко І.В. Політика українізації 1920-х – поч. 1930-х років в Україні: проблеми історіографії. Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
4. Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в Радянській Україні в 1920 – 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми). – Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НПУ імені М.П. Драгоманова. – К., –19 с.
5. Тарапон О.А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 – п. 1930 рр.): Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 20 с.
6. Парахіна М.Б. Діяльність етнографічних центрів Всеукраїнської академії наук у 1920-х – на поч. 1930-х років.: Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
7. Савенок Л.А. Становление системы научно-исследовательских учреждений и организаций в области общественных наук в Украинской ССР (1917 – 1927 гг.) .: Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Одесский государственный университет им. М.М. Мечникова. – Одесса, 1991. – 22 с.
8. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук. Нарис історії. – Київ: Наукова думка, 1993. – Ч. 1. – 151 с., ч. 2. – 215 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5954;
10. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1184.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 62089-ФП.
12. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61278-ФП.
13. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 48628-ФП.
14. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66870-ФП.
15. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47912-ФП.
16. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 30335-ФП.

17. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 26867-ФП.
18. Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі: ІР НБУВ. – Ф. 1. – №46022.
19. ІР НБУВ. – Ф. 1. – №46023
20. ІР НБУВ. – Ф. 1. – №46024

Бонь А.И. ОСОБЕННОСТИ АРХИВНОЙ БАЗЫ ИСТОЧНИКОВ БИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДЕЯТЕЛЕЙ ГУМАНИТАРНОЙ НАУКИ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В 1920-1930-е гг.

В статье характеризуются документальные материалы архивов Киева, которые дают возможность исследовать жизнь и деятельность украинских учёных-гуманитариев 1920 – 1930-е гг. Показано разделение этих источников на группы.

Ключевые слова: гуманитарные науки, база источников, архивные фонды, интеллигенция, научные учреждения.

Bon O.I. PECULIARITIES OF ARCHIVE RESOURCES OF BIOGRAPHIC RESEARCH MADE BY REPRESENTATIVES OF UKRAINIAN SOVIET HUMANITIES DURING 1920-1930.

In this article documentary data of Kyiv archives are characterized which gives an opportunity to investigate life and activities of Ukrainian humanitarian scientists of 1920-1930. The divisions of the resources on groups are also shown here.

Key words: Humanities, archive resources, archive funds, intellectuals, academic establishments.

УДК

Г.М. Васильчук

СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 1920-х–1930-х рр.

Автор досліджує історіографічний доробок зарубіжних вчених, щодо політичного та соціально-економічного розвитку радянського суспільства 1920-х–1930-х рр. Звертає увагу на його проблемно-тематичне розмаїття та пріоритетні напрямки досліджень.

Ключові слова: зарубіжна історіографія, колективізація, коренізація, тоталітаризм, модернізація.

Об'єктом дослідження, дотримуючись сучасних вимог ВАК України щодо структури та змісту наукової статті, є зарубіжна історіографія проблем соціально-політичних та економічних відносин в СРСР 20–30-х рр. ХХ ст., а предметом, її фактологічні пріоритети та концептуальні особливості. Слово «сучасна» стосується тієї наукової літератури, яка з'явилася англійською, німецькою та іншими мовами протягом 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., а також українською та російською у періодичних виданнях або перекладах, тобто критерієм є конкретні хронологічні рамки. Якщо розглядати термін «сучасність» у контексті теоретично-концептуальної зрілості самих праць, то сучасними можна вважати книги зарубіжних дослідників, які виходили з друку впродовж 1960-х та 1980-х рр., бо, за незначним винятком, не втратили наукової цінності.

Сучасна західна історіографія налічує сотні монографій та статей, присвячених з'ясуванню радянської політичної системи, соціальної історії, сталінської модернізації економіки, причин, обставин та наслідків репресій. Лише формальний перелік назв праць зарубіжних політологів, соціологів та істориків може претендувати на об'ємний фоліант, а їх ретельний науковий аналіз – на багатотомне видання. Завдання полягає в тому, щоб виявити тематичні пріоритети, теоретичні підвалини, нові імена, тенденції і напрямки зарубіжної історіографії, тобто здійснити об'єктивний історіографічний огляд літератури.

Проблемно-тематичні орієнтири сучасної зарубіжної історіографії віддзеркалює черговий Міжнародний конгрес історичних наук (МКІН), що відбувся 3–9 липня 2005 р. в Сіднеї [1]. Його учасниками стали історики 59 країн світу, уособлюючи сучасні «національні історіографії», різні світоглядні та ідейно-політичні уподобання, хоча, на думку президента МКІН Ю. Кокка з Німеччини, для світової історичної науки характерні інтеграційні процеси, зумовлені інформаційною глобалізацією, економічним рівнем розвитку країн. Теми секційних